ئۇيغۇر خەلقىنىڭ يېتۈك سىياسەتچى ئوغلانى مەخسۇت مۇھىتى

ھاجى ئەكبەر مۇھەممەدنىياز

مەنچىڭ خاندانلىقى بىلەن خىتاي مىلىتارىستلارىنىڭ زۇلۇمى ئاستىدا جاھان يېڭىلىقلىرىدىن بىخەۋەر قالغان ئۇيغۇر ۋەتىنى ئالدىنقى ئەسىرنىڭ باشلىرىدا جەدىدچىلىك ئېقىمى ئېلىپ كەلگەن يېڭى دولقۇننىڭ تەسىرىدە غەپلەت ئۇيقۇسىدىن ئويغاندى. تەرەققىيپەرۋەر مۇسابايلار ئائىلىسىنىڭ قوللاپ ـ قۇۋۋەتلىشى ئارقىسىدا دەسلەپ ئاتۇشتا، ئاندىن كېيىنلا ئىلىدا «ئۇسۇلى جەدىد» مائارىپىنىڭ قۇتلۇق مەشئىلى يېقىلدى. ھازىرقى تۇرپان ئويمانلىقىدا بولسا مۇھىتلار ئائىلىسىنىڭ ئوت يۈرەك ئوغلانلىرى قىيىنچىلىق ئىچىدىن يول تېپىپ يېڭى مائارىپچىلىق ھەرىكىتىنى راۋاجلاندۇردى. قەشقەردە ئابدۇقادىر داموللام، تۇرپاندا ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، ئىلى ـ يەتتە سۇدا نەزەرخوجا ئابدۇسەمەت قاتارلىق بىر يۈرۈش مىللەت سەرخىللىرى ئىلىم ـ مەرىپەت ئارقىلىق ئاۋام خەلقنى ئويغىتىشنى تەشەببۇس قىلدى. نەتىجىدە ئۇيغۇر مائارىپى ۋە مەدەنىيىتىنىڭ كلاسسىك دەۋرىدىن ھازىرقى زامان دەۋرىگە ئۆتۈشتىكى مۇشەققەتلىك جەريانى باشلاندى. بۇ جەريان قانچىلىغان مىللەتپەرۋەر مائارىپچىلارنىڭ، ئەدىبلەرنىڭ، جامائەت ئەربابلىرىنىڭ ۋە ئىسيانكار سەرخىللارنىڭ ئىسسىق قېنى بەدىلىگە داۋاملاشتى. ئابدۇقادىر داموللام، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، مەخسۇت مۇھىتى، مەمتىلى تەۋپىق، قۇتلۇق ھاجى شەۋقى قاتارلىق بىر قاتار بالدۇر ئويغانغان تەڭداشسىز سەرخىللارنىڭ ھاياتى بۇ شەرەپلىك يولغا تەقدىم قىلىندى.

ئۇيغۇرلاردىكى يېڭىچە مائارىپ ئىنقىلابى چەتئەللەردە يېڭىچە مائارىپتا يەنى جەدىتچە ئۇسۇلدا ئوقۇپ قايتىپ كەلگەن ئوقۇغۇچىلار ۋە رۇسىيىدىن تەكلىپ قىلىنغان مۇسۇلمان زىيالىيلار ئۇيغۇر بايلىرى بىلەن بىرلىكتە ھەمكارلىشىپ، باشلانغۇچ مەكتەپلەرنى ئاچقان. ئۇيغۇرلاردىن ئۇستۇن ئاتۇشتىن چىققان ئاكا ـ ئۇكا مۇسابايلار، 1907 ـ يىلى ئىلىدە، ئۇستۇن ئاتۇشتا مەكتەپ قۇرغان. 1912 ـ يىلى ئۇيغۇرلاردىن يېتىشىپ چىققان دىنىي ئالىم ۋە ئىنقىلابچى ئۆلىما ئابدۇقادىر داموللام قەشقەردە يېڭىچە ئۇسۇلدا مەكتەپ ئاچقان. 1914 ـ يىلى ئوسمانلى ئىمپېرىيىسىنىڭ «بىرلىك ۋە گۈللىنىش كومىتېتى»دىن ئالاھىدە تەكلىپ قىلىنغان ئەھمەت كامال ئۇستۇن ئاتۇشتا پېداگوگىكا مائارىپ مەكتىپىنى قۇرغان. تۇرپاندىكى ئۇيغۇر بايلىرىدىن مەخسۇت مۇھىتى، مۇسۇل مۇھىتى ئاكا ـ ئۇكىلار رۇسىيىدىن تاتار ئوقۇتقۇچىلارنى تەكلىپ قىلىپ، تۇرپاندا مەكتەپ ئاچقان. يېڭىچە مائارىپ 1910 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا تېخىمۇ كېڭىيىپ، ئۇيغۇر ئېلىنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا بۇ خىلدىكى مەكتەپلەر قۇرۇلغان.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

مۇھىتلار ئائىلىسى ئالدىنقى ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئۇيغۇر ۋەتىنىنىڭ جەنۇب ۋە شىمالىغا تونۇلغان مەشھۇر ئائىلىلەرنىڭ بىرى بولۇپ، بۇ ئائىلىدە ئۆسۈپ يېتىلگەن موسۇل مۇھىتى، مەخسۇت مۇھىتى ۋە مەھمۇت مۇھىتى قاتارلىق قان قېرىنداشلار ياك زېگىشىن، جىن شۇرېن ۋە شېڭ شىسەي قاتارلىق ئەشەددىي خىتاي مىلىتارىستلىرىغا قارشى ئېلىپ بېرىلغان مىللىي مۇستەقىللىق ھەرىكەتلىرى ئاكتىپ رول ئوينىغان ۋە ئۇيغۇر تارىخىدا ئىجابىي ھەرىكەتلىرى بىلەن ئۆچمەس ئىزلارنى قالدۇرغان شەخسلەر ئىدى.

موسۇل مۇھىتىنىڭ ئىنىسى ۋە مەھمۇت مۇھىتىنىڭ ئاكىسى مەخسۇت مۇھىتى ئۆز دەۋرىنىڭ جاھان كۆرگەن، يېتىلگەن، يۇقىرى سىياسىي ئاڭغا ئىگە ئەربابلىرىنىڭ بىرى بولۇپ، قۇمۇلدا باشلانغان خوجىنىياز ھاجى باشچىلىقىدىكى قوزغىلاڭچىلارنىڭ تۇرپانغا كېلىشىدە ۋە تۇرپاندىن جەنۇبقا سۈرۈلۈپ پۈتۈن ئۇيغۇر ۋەتىنى مىقياسىدا مىللىي ئازادلىق ھەرىكىتىنىڭ راۋاجلىنىشىغا تۆرتكە بولغان ئىدى. ئۇ ھەتتا، قوزغىلاڭ سەركىسى ۋە ئەسكەرلىرىنىڭ ساقلىنىپ قېلىشى ۋە مىللىي ئىنقىلابنىڭ پۈتۈن شەرقىي تۈركىستان مىقياسىدا كۆتۈرۈلۈشى ئۈچۈن ھاياتىنى ۋە جېنىنى پىدا قىلغان ئىدى. جەدىدچىلىك ھەرىكىتىدىن قوزغالغان بۇ بۈيۈك مىللىي ئويغىنىش دولقۇنى 1930 ـ يىللاردا ئۇيغۇر ۋەتىنىدە بىر مەيدان مىللىي مۇستەقىللىق يولىدىكى داغدۇغىلىق خەلق ئىنقىلابىنىڭ مەيدانغا كېلىشىگە تۆرتكە بولدى.

مەشھۇر مەرىپەتپەرۋەر زات، ئوت يۈرەك ئىنقىلابچى، تەرەققىيپەرۋەر زىيالى مەخسۇت مۇھىتى مۇھىت ھاجىنىڭ ئىككىنچى ئوغلى بولۇپ، 1885 ـ يىلى تۇرپان ئاستانىنىڭ غوجامئالدى مەھەللىسىدە دۇنياغا كەلگەن. بالىلىق مەزگىللىرىدە ئاستانىدىكى دىنىي مەكتەپ، مەدرىسەلەردە ئوقۇغان. كېيىنكى ۋاقىتلاردا ئۆزىدىن 8 ياش چوڭ بولغان ئاكىسى موسۇل مۇھىتى بىلەن بىللە سودىگەرچىلىك ئىشى بىلەن ئۈرۈمچى، چۆچەكلەرگە ۋە روسىيەنىڭ شەمەي، قازان، موسكۋا قاتارلىق شەھەرلىرىگىچە بېرىپ،بىر تەرەپتىن تىجارەت قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن سەيلى ـ ساياھەت، سىياسەت ئۆگىنىش بىلەن مەشغۇل بولغان.ئۇ بۇ يەرلەردىكى يېڭىلىقلار بىلەن يۇرتىدىكى قالاقلىقنى، چەتئەلدىكى ھۆرلۈك بىلەن ۋەتىنىدىكى ئاسارەتنى ۋە جاھالەتنى سېلىشتۇرۇپ، قاتتىق ئىزتىراپقا چۈشكەن ۋە خەلقنى قاراڭغۇلۇقتىن قۇتقۇزۇشقا بەل باغلىغان.

مەخسۇت مۇھىتى 1910 ـ يىللىرى تۇنجى قېتىم چار روسىيەگە چىققاندا قازان شەھىرىدىكى تاتارلارنىڭ مەدەنىيىتىنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى ئۇيغۇرلارنىڭ مەدەنىيىتىدىن ناھايىتى چوڭ پەرق قىلىدىغانلىقىنى كۆرۈپ، تاتار زىيالىيلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ، بۇ ھەقتە پاراڭلاشقان. تاتار زىيالىيلىرى « ئەڭ مۇھىم مەسىلە مەكتەپ ئېچىپ، خەلقنى ئاقارتىش» دەپ تەكلىپ بەرگەن. ئەينى يىللاردا قاراڭغۇ زۇلمەت قاپلىغان ئۇيغۇر زېمىنىدا مۇتەئەسسىپ ۋە كونىلىقنى ياقىلايدىغان دىنىي مەكتەپلەردىن باشقا، مىللىي مەدەنىيەت، مىللىي مائارىپىمىزدىن سۆز ئېچىش ئەسلا مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى

www.ewlat.org
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

مۇشۇنداق شارائىتتا مەخسۇت مۇھىتى چار روسىيەگە بېرىپ قازانلىق تاتار زىيالىي ھەيدەر سايرانىنى تۇرپانغا ئوقۇتقۇچىلىققا تەكلىپ قىلىدۇ. مەخسۇت مۇھىتىنىڭ ئۇلۇغۋار شىجائىتىدىن تەسىرلەنگەن ھەيدەر ئەپەندى ئۇزۇن يوللارنى بېسىپ تۇرپانغا كېلىدۇ. شۇنداق قىلىپ مەخسۇت مۇھىتى 1913 - يىلى ئۆز قوروسىنىڭ سەل يۇقىرىسىدىكى ئاكىسى موسۇل باينىڭ ھويلىسىدا تۇنجى يېڭىچە مەكتەپنى ئاچىدۇ. كېيىنچە «مەخسۇدىيە مەكتىپى» دەپ ئاتالغان بۇ مەكتەپ شەرقىي ئۇيغۇرىستان تارىخىدىكى تۇنجى پەننىي مەكتەپ بولۇپ قالغان.

مىلادىيە 1913 - يىلى مەرىپەتپەرۋەر زىيالى، تەرەققىيپەرۋەر ئىنقىلابچى مەخسۇت مۇھىتى تۇرپان ئاستانىدا «مەخسۇدىيە مەكتىپى» نامىدىكى تۇنجى پەننى مەكتەپنى ئاچتى. تۇرپان زېمىنىدا ئاتۇش ئىكساقتىكى «ھۈسەينىيە مەكتىپى» دىن كېيىنلا ئېچىلغان بۇ يېڭىچە مەكتەپ شەرقىي ئۇيغۇر زېمىنى، جۈملىدىن ئىدىقۇت ۋادىسىدىكى تۇنجى مەرىپەت مەشئىلى بولۇش سۈپىتى بىلەن ئەينى ۋاقىتتىكى قاراڭغۇلۇق قاپلىغان جەمئىيەتنى ئاقارتىشتا غايەت زور رول ئوينىدى. تۇنجى مەرىپەت مەشئىلى بولغان «مەخسۇدىيە مەكتىپى» بوران - چاپقۇنلۇق 100 يىلنى باشتىن كەچۈرگەندىن كېيىن، ھازىرقى گۈللەپ ياشنىغان ئېرپان بۆشۈكى ئاستانە مەركىزىي باشلانغۇچ مەكتىپىگە ئايلاندى.

مىلادىيە 1885 - يىلى كۈزدە ئىدىيەسى ۋەتەنپەرۋەرلىك، مەرىپەتپەرۋەرلىك، تەرەققىيپەرۋەرلىك روھى بىلەن سۇغۇرغان ئۇلۇغ زادلاردىن مۇسابايېۋلارنىڭ ئوغۇللىرى ئاكا - ئۇكا ھۈسەينباي بىلەن باۋۇدۇنباي ئاتۇشنىڭ ئىكساق كەنتىدە «ھۈسەينىيە مەكتىپى» نى قۇرۇپ، تەڭرىتاغ باغرىدا تۇنجى يېڭى مائارىپ مەشئىلىنى ياقتى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇيغۇر زېمىنىنىڭ قەدىمكى ئانا ماكانلىرىنىڭ، مەرىپەت ئوچاقلىرىنىڭ بىرى بولغان تۇرپان ئاستانىدا تارىخىمىز مۇھىم روللارنى ئوينىغان مۇھىتى ھاجى ئائىلىسىنىڭ تۇنجى ئوغلى موسۇل باينىڭ قوللىشى بىلەن، 2 - ئوغلى مەخسۇت مۇھىتى «مەخسۇدىيە مەكتىپى» نى قۇرۇپ، ئىدىقۇت دىيارىنى مەرىپەت مەشئىلى ئاتۇشتىن كېيىنلا ئىككىنچى بولۇپ يالقۇنجىغان زېمىنغا ئايلاندۇردى.

1917 - يىلى ئۆكتەبىر ئىنقىلابىي غەلىبە قىلغاندىن كېيىن مەخسۇت مۇھىتى تېخىمۇ غەيرەتكە كېلىپ، تولۇپ - تاشقان قىزغىنلىق ۋە ئىشەنچ بىلەن يەنە بىر قېتىم موسكۋاغا سەپەر قىلغان ۋە مۇھىببۇللا ئەپەندى، ئەلى ئىبراھىم، ھېسامىدىن ئەپەندى، شاھى شەرەپ، يەھىيى ۋە گۈلەندەم ئابىستەيدىن ئىبارەت ئالتە زىيالىينى ئۆز خىراجىتى بىلەن شەرقىي تۈركىستانغا ئېلىپ كەلگەن. مەخسۇت مۇھىتى ئۇلاردىن مۇھىببۇللا ئەپەندى بىلەن گۈلەندەم ئابىستەينى ئاستانىگە، ئەلى ئىبراھىمنى تۇرپان بازىرىغا، ھېسامىدىن ئەپەندىنى گۇچۇڭغا، قالغان ئىككى ئوقۇتقۇچىدىن بىرىنى ئۈرۈمچى، يەنە بىرىنى چۆچەككە ئەۋەتىپ ئىككىنچى قېتىملىق «مەخسۇدىيە مەكتىپى» نى تەشكىل قىلىدۇ. مەخسۇت مۇھىتى بۇ ئالتە ئوقۇتقۇچىنىڭ بارلىق چىقىملىرىنى ئۆز ئۈستىگە ئېلىشتىن باشقا، ئۇلار شەرقىي تۈركىستانغا كەلگەن كۈندىن باشلاپ، مۇقىم مائاش بەلگىلەپ ئايمۇئاي تولۇق تەمىنلەپ تۇرغان.

بۇ يەردە شۇنى ئەسكەرتىپ ئۆتۈش زۆرۈركى، نەچچە سىنىپلىق مەكتەپ سېلىش، چەتئەلدىن تەكلىپ قىلىنغان ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ۋە بارلىق ئوقۇغۇچىلارنىڭ خىراجىتى، مەكتەپ خىراجىتى، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ تەمىنات ۋە كۈندىلىك تۇرمۇشىنى قامداش قاتارلىقلار ئۈچۈن زور خىراجەت كېتەتتى. بۇ نۇقتىنى توغرا چۈشەنگەن مەخسۇت مۇھىتى ئۆزىنىڭ پاراسەتلىك، بىلىملىك، رۇس تىلىنى پۇختا بىلىشتەك ئالاھىدىكلىرىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇپ، تىجارەت دائىرىسىنى ئىزچىل تۈردە كېڭەيتكەن. چۆچەك، گۇچۇڭ، مورى قاتارلىق جايلاردا كونتېر، دۇكانلارنى، مال ساقلاش ئىسكىلاتلىرىنى قۇرۇش بىلەن بىللە، روسىيەنىڭ شەمەي، قازان شەھەرلىرى بىلەن بولغان سودىسىنى ئىزچىل داۋاملاشتۇرۇپ كەلگەن. يەنە بىر تەرەپتىن مەخسۇت مۇھىتى ئۆزلىرىگە تەۋە بولغان مەڭگۈ بۇلاق، چىگىبۇلاق، خېنىمكارىز، قاراغوجا كارىز، ھاجى كارىز، تۆت سوقما، مۇجاڭ كارىز، ياگخى قاتارلىق جايلاردىكى كارىزلىرىنى ياخشى باشقۇرغان. شۇڭا، مەخسۇت مۇھىتى كېيىنكى ۋاقىتلاردا «مەخسۇت باي»دەپ ئاتالغان ۋە مۇشۇ بايلىقى بىلەن غايەت زور مەبلەغ كېتىدىغان مەرىپەتچىلىك ھەرىكىتىنى ۋە تۇرپان ـ قۇمۇل مىللىي ئازاتلىق قوزغىلىڭىنىڭ زور بىر قىسىم چىقىمنى ئۆزى يالغۇز ئىقتىسادىي كاپالەتكە ئىگە قىلغان.

1927 ـ يىلى مەخسۇت مۇھىتى تۇرپان يېڭىشەھەردە پىچانلىق ئىسكەندەر خوجا قاتارلىقلار بىلەن بىللە «ئاقارتىش بىرلەشمىسى» نامىدا بىر مەرىپەت جەمئىيىتى ئۇيۇشتۇرۇپ،3000 سەر كۈمۈش ئىئانە توپلىغان.بۇ پۇل بىلەن يېڭىشەھەردىكى نىياز سەيپۇڭ دېگەن كىشىنىڭ قورۇسىدا بىر يېڭى مەكتەپ،كېيىنكى يىلى يەنە يېڭى شەھەر ئاق سارايدا «ھۆرىيەت مەكتىپى» ، كونا شەھەر غەربىي قوۋۇقتا بىر مەكتەپ ئاچقان. مەخسۇت مۇھىتى يەنە روسىيەنىڭ قازان شەھىرىدىن دىنىي ۋە پەننىي بىلىمدە توشقان زىيالىي مۇرات ئەپەندىنى شەرقىي تۈركىستانغا ئېلىپ كېلىپ، ئوقۇتقۇچىلىق خىزمىتىگە ئورۇنلاشتۇرغان. مۇرات ئەپەندى 1930 ـ يىللارغىچە مەخسۇت مۇھىتى تۇرپان ئاستانە ۋە چۆچەكلەردە ئاچقان مەكتەپلەردە ئوقۇتقۇچىلىق قىلغان.

1931 ـ يىلى مەخسۇت مۇھىتىنىڭ تەشەببۇسى بىلەن تۇنجى قارار «مەخسۇدىيە مەكتىپى» نىڭ ئوقۇغۇچىلىرىدىن ئابدۇرۇسۇل قەييۇمى، دۇگامەت خۇدىيارلارنىڭ ئوقۇتقۇچىلىقىدا ئاستانىدە بىر سىنىپلىق مەكتەپ ئېچىلغان، بۇ مەكتەپنىڭ تەمىناتى، ئوقۇتقۇچىلارنىڭ مائاشى، ئوقۇغۇچىلارنىڭ قەلەم، دەپتەرلىرى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسىنى مەخسۇت مۇھىتى تەمىنلىگەن. بۇنىڭ بىلەن ئاستانىدە سىرتتىن ئوقۇتقۇچى تەكلىپ قىلىش تارىخىغا خاتىمە بېرىلگەن. شۇنىڭدىن كېيىن مەخسۇت مۇھىتىنىڭ تەسىرى ۋە «مەخسۇدىيە مەكتىپى» ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ تەشكىللىشى بىلەن ئىدىقۇت زېمىنىنىڭ ھەممىلا يېرىدە يېڭىچە مەكتەپلەر كەينى ـ كەينىدىن ئېچىلىشقا باشلىغان.

موسۇل ھاجى مۇھىتىنىڭ قېرىندىشى مەخسۇت مۇھىتى 1931 ـ يىلى كۈزدە موسكۋادا «پراۋدا» گېزىتىدىن قۇمۇلدا پارتلىغان قۇمۇل ئۇيغۇرلىرىنىڭ مۇستەقىللىق ھەرىكىتى توغرىسىدىكى خەۋەرنى

كۆرگەندىن كېيىن دەرھال ۋەتەنگە قايتقان. ئۇ ئۈرۈمچى ئارقىلىق ئۇدۇل تۇرپانغا كېلىپ يۇنۇسبەگ، تاھىر بەگ، شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇر قاتارلىق 14 كىشىدىن تەركىب تاپقان بىر مەخپىي تەشكىلات قۇرۇپ، ئۇدا بىر نەچچە ئاي قوراللىق ئىنقىلابقا جىددىي تەييارلىق قىلغاندىن كېيىن، 1932 ـ يىلى 12 ـ ئايدا ھازىرقى تۇرپان ئاستانىدە قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن. نەتىجىدە، خوجىنىياز ھاجى باشچىلىقىدىكى قۇمۇل ئىنقىلابچىلىرى تەنھالىق ۋە چارىسىزلىقتىن قۇتۇلۇپ، مىللىي ئىنقىلابچىلارنىڭ كۈچى بىراقلا زورايغان. مەخسۇت مۇھىتى قوراللىق ئىنقىلاب باشلىغاندىن كېيىن، ئۈرۈمچى شەھىرىنى مەركەز، ئۇيغۇر ۋەتىنىنى تايانچ بازا قىلىپ تۇرۇپ، كەڭسۇ ۋە كۆكنۇرنىمۇ ئۆزىگە قوشۇۋېلىش قەستىدە بولۇۋاتقان مىلىتارىست جىن شۇرېن بۇرھان شەھىدىنىڭ ۋاستىسىدە گېرمانىيەدىن كىرگۈزگەن ئىلغار قوراللار ۋە ئەنگلىيەدىن سېتىۋالغان ئېغىر قوراللار ئارقىلىق تۇرپان ئىنقىلابچىلىرىنى قانلىق باستۇرماقچى بولغان.

جىن شۇرېن ئەڭ دەسلەپتە ئىلى بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش ئەمەلدارى جاڭ پېيىۋەننى «شەرقىي يول باندىتلارنى تازىلاش» قوماندانى دەپ ئاتاپ، 1933 ـ يىلى 1 ـ ئايدا تۇرپان ـ قۇمۇل ئىنقىلابچىلىرىنى يوقىتىشقا بۇيرۇغان. ئەمما، ئۇزۇن ئۆتمەيلا ئۇنى «ئەزمىلىك قىلدى ۋە ئۇيغۇرلارغا يۇمشاق قوللۇق قىلدى!» دەپ ئەيىپلەپ ھەربىي مەنسىپىدىن ئېلىپ تاشلاپ، 1931 ـ يىلى سىبىرىيە ئارقىلىق ئۈرۈمچىگە كەلگەن جاللات شېڭ شىسەينى ئۇيغۇرلارنى باستۇرۇشقا ئەۋەتكەن.

شېڭ شىسەي 1897 ـ يىلى 1 ـ ئايدا، مانجۇرىيەدىكى كەييۈەندە تۇغۇلغان. ئىلگىرى ياپونىيە توكيو مېيجى ئۇنىۋېرسىتېتىدا سىياسىي ئىقتىساد پەنلىرىنى ئۆگەنگەن. كېيىن مانجۇرىيەلىك گېنېرال گوسۇڭلىڭنىڭ تەۋسىيە قىلىشى بىلەن ياپونىيە قۇرۇقلۇق ئارمىيە ئۇنىۋېرسىتېتىدا بىلىم ئاشۇرغان. 1927 ـ يىلى خىتايغا قايتىپ كەلگەن. ئۇزۇن ئۆتمەي جاڭ كەيشىنىڭ ئاشىنىسى بىلەن تانىسا ئويناپ قويغانلىقتىن، يېڭىلا ئېرىشكەن مەنسىپىدىن قوغلىنىپ چىقىش يولى تاپالماي قالغاندا، 1930 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا بىر دوستى ئارقىلىق مىلىتارىست جىن شۇرېنغا ياراپ قېلىپ، شۇ يىلى يىراق شەرق ۋە سىبىرىيە ئارقىلىق ئۈرۈمچىگە كەلگەن ھەم ئوفىتسېرلار مەكتىپىنىڭ باش تاكتىكا مەشقاۋۇلى بولغان. ئىككى يىلدىن كېيىن، شېڭ شىسەي ئاتالمىش «شەرقىي يۆنىلىش باندىتلارنى تازىلاش قوشۇنىنىڭ باش قوماندانى» بولۇپ، ئۇرۇشتا ئارقا ـ ئارقىدىن غەلىبە قىلغاچقا، جىن شۇرېن ئالدىدىكى ئابرۇيى تېزلا ئۆسكەن. ياپونىيە ئىمپېرىيەسىنىڭ قۇرۇقلۇق ئارمىيە مەكتىپىدە ئوقۇشقا مۇيەسسەر بولغان مانجۇرىيەلىك ئاققۇن خىتاي شېڭشىسەي ھەربىي ھوقۇقنى قولىغا ئالغاندىن كېيىن، ياپونىيەدە ئۆگەنگەن ئۇرۇش تاكتىكىلىرىنى تولۇق ئىشقا سېلىپ، ھەر قەدەمدە بىر ئىستىھكام قۇرۇپ، جاسۇسلۇق تورى ۋە قان ئىچەر ئاق ئورۇس قوشۇنىغا تايىنىپ، تۇرپان ۋە قۇمۇل ئۇيغۇرلىرىغا مىسلى كۆرۈلمىگەن دەرىجىدە قىرغىنچىلىق يۈرگۈزگەن. ئۇنىڭ قىلمىشلىرىغا چىدىمىغان بارىكۆل قازاقلىرىمۇ ئۇيغۇرلارغا قوشۇلۇپ قاتتىق قارشىلىق كۆرسەتكەن. نوقۇل ئۇرۇش ئارقىلىق ئۇيغۇرلارنى تىز پۈكتۈرۈشكە كۆزى يەتمىگەن شېڭ شىسەي «سۆھبەت ئۆتكۈزۈش» باھانىسى بىلەن خوجىنىياز ھاجىنى تۇتقۇن قىلىۋالغان بولسىمۇ، ئەمما، خوجىنىياز ھاجىمۇ ئەقلىنى ئىشقا سېلىپ، ئۇنىڭ قولىدىن قۇتۇلۇپ چىقىپلا قالماي، يەنە تېخى ئۇنى

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

كۆشۈتۈنىڭ تاغلىرىغا ئالداپ ئېلىپ چىقىپ، بۆكتۈرمە قويۇش ئارقىلىق دۈشمەننى قاتتىق تالاپەتكە ئۇچراتقان. شېڭ شىسەي قاتتىق مەغلۇپ بولۇپ، 1933 ـ يىلى 2 ـ ئايدا قاتتىق دەككىسىنى يەپ كۆزگە قان تولغان ئاق ئورۇس قوشۇنى بىلەن قۇمۇلنى تاشلاپ تۇرپانغا قېچىپ كەتكەن.

1917 ـ يىلىدىكى ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن كېيىن، چار رۇسىيە سابىق ئارمىيەسىدىكى «پادىشاھنى قوغداش پارتىيەسى» ، مىلىتارىستلار، ئەركىن دېموكراتلار ۋە مۆتىدىل سوتسىيالىزمچىلار بىرقاتار ھەربىي قورallىق تەشكىلاتلارنى قۇرۇپ، ئەينى ۋاقىتتىكى بولشېۋىكلار رەھبەرلىكىدىكى قىزىل ئارمىيە قورالliq كۈچلىرى بىلەن قارشىلاشقان بولۇپ، ئاقلار ئارمىيەسى، ئاق گۋاردىيە ئارمىيەسى، ھەتتا ئاق باندىتلار ئارمىيەسى، دەپ ئاتالغان. مەغلۇپ بولۇپ چەت ئەلگە قاچقان ئاقلار ئارمىيەسى ۋە مۇساپىرلىرى «ئاق ئورۇسلار» دەپ ئاتالغان. جىن شۇرېن ۋە شېڭ شىسەيلەر ئۇيغۇر خەلقى ئۈستىدىكى ئىرقىي قىرغىنچىلىقلارنى كۆپىنچە مۇشۇ قان ئىچەر ئاق ئورۇس باندىتلىرىنىڭ قولى بىلەن ئىجرا قىلغانىدى.

خوجىنىياز ھاجىلار شېڭ شىسەينى ئىز قوغلاپ تۇرپان تەۋەسىگە كەلگىنىدە، لۈكچۈن ۋاڭى ئۇنى ھاردۇق ئېلىشقا تەكلىپ قىلغان. مەخسۇت مۇھىتىنىڭ پىلانىدا، خوجىنىياز ھاجى شەھەردە تۇرماي، تاغدا تۇرۇپ ئۇرۇشقا قوماندانلىق قىلىشى زۆرۈر ئىدى. بىراق، خوجىنىياز ھاجى لۈكچۈن ۋاڭىنىڭ تەلىپىنى رەت قىلالماي، قوشۇننى باشلاپ لۈكچۈنگە كىرگەن. ئەينى چاغدىكى لۈكچۈن شەھىرى غايەت زور بىر سېپىل ئىچىگە ئېلىنغان بولۇپ، سۇلتان سەئىدخاننىڭ ئاتىسى سۇلتان ئەھمەدخان زامانىدىن بېرى تۇرپاننىڭ ھاكىمىيەت مەركىزى بولۇپ كەلگەن ئىدى. بىراق، سېپىللىق شەھەرنىڭ يېتەرسىزلىكى شۇكى، دۈشمەن بۇنداق شەھەرنى قورشاۋغا ئېلىۋالسا، شەھەر خەلقى ئۇزۇن مۇددەت بەرداشلىق بېرەلمەيتتى. خوجىنىياز ھاجىنىڭ لۈكچۈنگە جايلاشقانلىقىنى ئاڭلىغان مەخسۇت مۇھىتى دەرھال ئاستانىدىن لۈكچۈنگە كېلىپ خوجىنىياز ھاجىنى دۈشمەن يېتىپ كېلىشتىن ئىلگىرى لۈكچۈن سېپىلىدىن تاغقا سالامەت ئېلىپ چىقىپ كەتمەكچى بولغان. بىراق، جاللات شېڭ شىسەيمۇ دەل ۋاختىدا خوجىنىياز ھاجىنىڭ لۈكچۈن سېپىلى ئىچىدە ئىكەنلىكىدىن خەۋەر تېپىپ، قۇمۇلدا ئالالمىغان ئۆچىنى لۈكچۈننى قانغا بوياش ئارقىلىق ئالماقچى بولغان. مەخسۇت مۇھىتى لۈكچۈن سېپىل ئىچىگە كىرىپ خوجىنىياز ھاجىنى ئېلىپ چىقىدىغان ئاخشىمى، يەنى 1933 ـ يىلى 7 ـ مارت كەچ، شېڭ شىسەينىمۇ قول ئاستىدىكى ئاق ئورۇس قوشۇننى باشلاپ كېلىپ، لۈكچۈن سېپىلىنىڭ ھەممە دەرۋازىلىرى تەرەپتە بۆكتۈرمىدە تۇرغانىدى. تۈنجى قېتىم ئات چاپتۇرۇپ سېپىل سىرتىغا چىققان ئۇيغۇرلار ئوققا تۇتۇلغاندىن كېيىن، مەخسۇت مۇھىتى دەرھال سېپىل دەرۋازىلىرىنى تاقىتىپ، شەھەردىن چىقىش ئۈچۈن تەدبىر تۈزۈشكە باشلىغان. ئۇ تۈن نىسپىگىچە ھەر قايسى دەرۋازىلار تەرەپتىكى دۈشمەننىڭ ئەھۋالىنى ئىنچىكە كۆزەتكەندىن كېيىن، دۈشمەننىڭ ئوت كۈچى ئاجىزراق بولغان بىر تەرەپ بىلەن خوجىنىياز ھاجى باشلىق قۇمۇل ئىنقىلابچىلىرىنى ئۇتۇقلۇق چېكىندۈرۈپ چىقىپ، ئۆزى دۈشمەننىڭ ئوت كۈچى كۈچلۈك بولغان تەرەپتە دۈشمەنگە ئوت ئېچىپ، تۇرپان قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ ئاساسلىق قىسمىنى ئۇتۇقلۇق چېكىندۈرۈپ چىققاندىن كېيىن، تاڭ ئاتارغا يېقىن ئۆزى بىر تەرەپتىن ئېتىشقاچ بىر تەرەپتىن چېكىنىپ چىقىۋاتقىنىدا ئېتىغا ئوق تېگىپ يىقىلىپ

چۈشكەن. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنىڭغا قايتا ئاتقا مىنىش پۇرسىتى بولمىغان. شۇ تەرىقىدە پىيادە چېكىنىپ چىقىۋاتقىنىدا دۈشمەنىنىڭ ئوقىدا شېھىت بولغان. خوجىنىياز ھاجى تاغقا چېكىنىپ چىققاندىن كېيىن، مەخسۇت مۇھىتىنىڭ يېتىپ كېلىشىنى كۈتۈپ ئۇخلىماي تاڭ ئاتقۇزغان بولسىمۇ، بىراق، مەخسۇت مۇھىتىنىڭ ھېچقانداق ئىز ـ دېرىكى بولمىغان.

ئەتىسى، يەنى 1933 ـ يىلى 8 ـ مارت سەھەردە لۈكچۈن قەدىمىي شەھىرى شېڭ شىسەي تەرىپىدىن پۈتۈنلەي كۆيدۈرۈپ تاشلىنىپ، ئېگىز ئوردىدىكى بارلىق قىممەتلىك ئەسەرلەر كۈلگە ئايلانغان. شېڭ شىسەي ئاق ئورۇس قىسمىنى ئىشقا سېلىپ، لۈكچۈندە چوڭ قەتلىئام سادىر قىلغاندىن كېيىن، ساتقۇنلار ئارقىلىق سېپىلنىڭ ئەتراپىدىكى شېھىتلەر ئىچىدىن مەخسۇت مۇھىتىنىڭ جەسىتىنى تاپتۇرۇپ، ئۇنىڭ كاللىسىنى كېسىۋېلىپ تۇرپانغا قېچىپ كەتكەن. ئۇ تۇرپانغا قېچىپ بارغاندىن كېيىن، مەخسۇت مۇھىتىنىڭ كاللىسىنى تۇرپان سېپىلىغا ئاستۇرۇپ، ئۆزىنى خۇددى غەلىبە قىلغان كىشىدەك كۆرسىتىشكە ئۇرۇنغان. 9 ـ مارتتىن 12 ـ مارتقىچە تۇرپاندىكى بىرقىسىم مىللىي مۇناپىقلارنىڭ ۋاستىسىدە، مەخسۇت مۇھىتى قۇرۇپ چىققان مەخپىي تەشكىلاتنىڭ قېچىپ كەتمەي تۇرپاندا قېپقالغان بىر قىسىم غوللۇق رەھبەرلىرىنى ۋە ئەزالىرىنى تۇتقۇن قىلغان. جۈملىدىن، بۇ تەشكىلاتنىڭ ئەڭ مۇھىم ئەزالىرىدىن بىرى بولغان ئۇيغۇر خەلقىنىڭ سۆيۈملۈك ئوغلانى، ئوت يۈرەك شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ۋە تۆمۈر جىسالارمۇ 1933 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى تۇرپان قازىخانا مەسچىتى ئالدىدا شېڭ شىسەينىڭ قولىدا قىلىچ بىلەن چېپىپ تاشلانغان.

بۇنىڭدىن 90 يىل ئىلگىرىكى 3 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى تۇرپان ئاسمىنى قارا بۇلۇتلار قاپلىغان، گەرچە باش باھار پەسلى يېتىپ كېلىپ، توغلار ئېرىشكە باشلىغان بولسىمۇ، لېكىن ئاچچىق قۇرۇق سوغۇق ھېچ پەسىلگە ماس كەلمىگەن ھالدا زەھەرلىك يىلانىنىڭ شەپقەتسىز نەشتىرى كەبى ناتىۋان بەدەنلەرگە سانچىلاتتى. كېچىچە ھۇۋلىغان بورانىنىڭ ھۇشقۇرتۇشلىرى پەسەيمەي تۇرۇپ، تۇرپان يېڭى شەھىرىدىكى قازىخانا مەسچىتىنىڭ ئالدىدىكى مەيدانغا قوللىرى چەمبەرچەس باغلانغان 17 ئادەم بۆرە كۆزلۈك، تەلەتى سۈرلۈك شېڭ شىسەينىڭ خىتاي ۋە ئاق ئورۇس ئەسكەرلىرى تەرىپىدىن يالاپ ئېلىپ كېلىندى. ئەتراپقا خېلى كۆپ ساندا پۇقرالار توپلانغان بولۇپ، خەلق توپىغا ۋە مەھبۇسلارغا پىلىموتلار بەتلەندى. مەيدانىنى يىغا ـ زارە، نالە ـ پەريادلار ھەم خىتاي ۋە ئاق ئورۇس ئەسكەرلىرىنىڭ تىللاشلىرى، ۋارقىراشلىرى قاپلىدى ...

ئەنە شۇ پەيتتە مەھبۇسلار ئارىسىدىكى يۈزلىرى يۇمۇلاق، 30 ياشلار چامىسىدىكى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر گەۋدىسىنى تىك تۇتقان ھالدا، ۋاللىداپ تۇرغان قىلىچ ۋە مىلتىق نەيزىلىرىگە پىسەنت قىلماي، سەپنىڭ ئالدىغا چىقتى ۋە ئۇيغۇرچە، رۇسچە ھەم خىتايچە تىللار بىلەن پۇقرالارغا، ئاق ئورۇس ھەم خىتاي ئەسكەرلىرىگە خىتاب قىلىپ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئەمدى ئويغىنىپ، ئازادلىق يولىغا ئاتلانغانلىقىنى، بۈگۈن ئۆزلىرىنى ئۆلتۈرسىمۇ، لېكىن قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئۆزلىرى ئۈچۈن چوقۇم ئىنتىقام ئالىدىغانلىقىنى،

بولۇپمۇ ئاق ئورۇس ئەسكەرلىرىنىڭ شىڭ شىسەيگە ياللانما بولۇپ، بىگۇناھ ئۇيغۇرلارنىڭ قېنىنى تۆكۈشۈپ بەرگىنى بىلەن ھامان بىر كۈنى ئەشۇ شىڭ شىسەي مىلىتارىستىنىڭ ئۇلاردىن يۈز ئۆرۈپ، ئۆزلىرىنىڭ تېخىمۇ بەتتەر ئاقىۋەتكە قالىدىغانلىقى ئەسكەرتىپ، ئۇلارنى ئويغىنىپ، ئۇيغۇر قوزغىلاڭچىلىرى تەرىپىگە ئۆتۈشكە چاقىردى.

ئابدۇخالىقنىڭ سۆزلىرىدىن قاتتىق چۆچۈپ كەتكەن شىڭ شىسەينىڭ " شا! " دەپ قولىنى شىلتىپ ۋارقىرىشى بىلەن تەڭ جاللات ئەسكەرلەر ئالدى بىلەن ئابدۇخالىقنى قىلىچ بىلەن چاپتى. ئابدۇخالىقنىڭ " ئازادلىق ئۈچۈن..." دېگەن ئاخىرقى خىتابى تۈگىمەي تۇرۇپ، يەرگە يىقىلدى، جاللاتلار ئۇنى قىيما - چىيما قىلىۋەتتى، ئارقىدىن باشقا مەھبۇسلارمۇ چېپىپ تاشلاندى. مەسچىت ئالدى مەيدان نالە - پەريادلار بىلەن تولدى.

مانا بۇ تۇرپان خەلقىنىڭ ئەبەدىي ئېسىدىن چىقماس پاجىئەلىك 13 - مارت كۈنى بولۇپ، بۇ پاجىئە 90 يىلدىن بۇيان ئەۋلادتىن - ئەۋلادقا ئەسلىنىپ بىر كۈنمۇ ئۇنتۇلمىدى ...

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، 1932 - يىلى، 12 - ئايدا مەخسۇت مۇھىتى، مەھمۇت مۇھىتى، ۋە ئابدۇللا داموللا قاتارلىقلار باشچىلىقىدىكى تۇرپان قوزغىلىڭىغا قاتناشقان ۋە 1933 - يىلى 3 - ئايدا تۇرپان شىڭ شىسەي ئەسكەرلىرى تەرىپىدىن ئىشغال قىلىنغاندا، مەھمۇت مۇھىتى ۋە مەخسۇت مۇھىتى قوشۇنلىرى بىلەن بىرلىكتە ئىچى سىرتىدىن ماسلىشىپ، تۇرپاننى ئازاد قىلىش ئۈچۈن ھەرىكەت قىلغاندا ئۇشتۇمتۇت دۈشمەننىڭ قولىغا چۈشۈپ قالغان ئىدى.

مەخسۇت مۇھىتى ۋە ئابدۇخالىق ئۇيغۇر قاتارلىقلارنىڭ شېھىت بولغانلىق خەۋىرىنى تەڭلا ئاڭلىغان خوجىنىياز ھاجى بىلەن مەھمۇت مۇھىتى شىمال ۋە جەنۇپتىن تۇرپانغا قىستاپ كەلگەن. بۇ چاغدا مەخسۇت مۇھىتىنىڭ ئىنىسى مەھمۇت مۇھىتى توقسۇن ۋە كۈمۈش تەرەپلەردىن كۈچ توپلاپ، بىر تەرەپتىن تارىم ۋادىسىدىكى ئۇيۇغر خەلقىنى قوزغىسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئاكىسى مەخسۇت مۇھىتى ۋە خوجىنىياز ھاجى قىسىملىرىغا ياردەمگە كېلىدىغان قوشۇن تەييارلاۋاتقان ئىدى. مۇھىتىلارنىڭ ئاقساقىلى موسۇل ھاجى بۇ چاغدا قۇمۇللۇق يولۋاسنىڭ يول باشلىشىدا كەڭسۇغا سەپەر قىلىپ، شۇ يەردىكى قوراللىق مۇسۇلمان تۇڭگانلاردىن ھەربىي ياردەم تەلەپ قىلىش ۋە ئۇلارنى قۇمۇل ۋە تۇرپانغا تەكلىپ قىلىشقا كېتىپ قالغان ئىدى. شىڭ شىسەي مەخسۇت مۇھىتىنى ھەممىدىن خەتەرلىك كىشى دەپ ھېسابلىغان ئىدى. چۈنكى، ئۇ خوجىنىياز ھاجىنىڭ مەخسۇت مۇھىتىسىز مەۋجۇت بولالمايدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى. دېمىسىمۇ، خوجىنىياز ھاجى مەخسۇت مۇھىتىغا مەسلىھەت سالماي ياكى ئۇنىڭ پىكرىنى ئالماي تۇرۇپ، ھېچقانداق ئىشتا ئۆز ئالدىغا قارار چىقارمايتتى. تېخىمۇ مۇھىمى، خوجىنىياز ھاجى ئېتىراپ قىلىدىغان ۋە ئۆزىدىن ئۈستۈن كۆرىدىغان كىشى دەل مەخسۇت مۇھىتى ئىدى. شۇ ۋەجىدىن خوجىنىياز ھاجى لۈكچۈن سېپىلى سىرتىدا مەخسۇت مۇھىتىنىڭ باشسىز تېنىنى ئۇچراتقان ھامان، ئېتىدىن يىقىلىپ چۈشۈپ، ئۇنىڭ باشسىز تېنىنى چىڭ قۇچاقلاپ تۇرۇپ قاتتىق يىغلىنىچە :«ئەي مەخسۇتۇم، ئېست

مەخسۇتۇم ! سەن كەتكىچە مەن كەتسەم بولماسمىتى؟! ئەمدى بىز بۇ ئىشنى سەنسىز قانداق بىر باشقا ئېلىپ چىقىمىز؟!» دەپ نالە قىلغانىدى.

ئەتىسى، مەھمۇت مۇھىتى تۇرپانغا يېتىپ كەلگەندە، شېڭشىسەي ئاللىبۇرۇن تۇرپاننى تاشلاپ ئۈرۈمچىگە قېچىپ كەتكەن ئىدى. ئاكىسىنىڭ سېپىل دەرۋازىسىغا ئېسىلغان قانلىق بېشىنى كۆرگەن مەھمۇت مۇھىتى قاتتىق ھەسرەت چېكىپ، شېڭ شىسەينى بىر قوغلىغانچە تاكى داۋانچىڭغىچە يېتىپ بارغان. قول ئاستىدىكىلىرى مىڭ تەستە ئۇنى داۋانچىڭدىن تۇرپانغا قايتۇرۇپ كەلگەن. شۇنداق قىلىپ، 1933 ـ يىلى 8 ـ مارت تاڭ ئاتار كېچىسى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ يېتىشكەن سىياسىيون ئوغلانى مەخسۇت مۇھىتى دۈشمەن ئوقىدا شېھىت بولۇپ، 15 ـ مارت كۈنى، تېنى بىلەن بېشى بىرلەشتۈرۈلۈپ، تۇرپان ئاستانىدىكى ئاتا ـ بوۋىسىنىڭ مازىرىغا دەپنە قىلىنغان.

مەخسۇت مۇھىتىنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىنلا ئۇيغۇر مىللىي مۇستەقىللىق ئىنقىلابى رەھبەرلىرى كەينى ـ كەينىدىن تارىخىي خاتالىقلارنى سادىر قىلىشقا باشلىغان. بولۇپمۇ، خوجىنىياز ھاجىنىڭ 1933 ـ يىلى 4 ـ ئىيۇن كۈنى ئۆز خاھىشى بىلەنلا شېڭ شىسەي بىلەن ئالدىراپ تۈزگەن «جىمسار كېلىشىمى» 1930 ـ يىللاردىكى مىللىي مۇستەقىللىق ئىنقىلابىنى تۇيۇق يولغا باشلاپ قويغان بولسا، ئۇ قەشقەرگە ھەربىي ۋالىي قىلىپ تەيىنلىگەن تۆمۈر ئېلى پاشانىڭ قەشقەردىكى ماجەنساڭ باندىتلىرى قورالسىزلاندۇرۇش بۇيرۇقىغا ئاشكارا خىلاپلىق قىلىپ، تۇڭگان باندىتلىرىغا يېڭىشەھەردەك مۇھىم ھەربىي بازىنى قوشقوللاپ تاپشۇرۇپ بېرىشى، يالغۇز ئۇنىڭ بېشىغا چىقىپلا قالماي، تۇرپان ـ قۇمۇلدىكى خانىۋەيرانچىلىقنى تارىم ۋادىسىغا سەلدەك يامرىتىش رولىنى ئويناپلا قالماي، يەنە تېخى ستالىن ھۆكۈمىتىنىڭ 1930 ـ يىللاردىكى شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئازاتلىق ئىنقىلابىنى تۇڭگانلارنىڭ قولى بىلەن ئۇجۇقتۇرۇش ئىستراتېگىيىسى ئۈچۈن خىزمەت قىلغان.

گەرچە، مۇھىتىلار جەمەتىدىكى ئەڭ قابىل سىياسىيون، دىپلومات ۋە مەرىپەتپەرۋەر يولباشچى ئاقساقال مەخسۇت مۇھىتى خوجىنىياز ھاجى باشچىلىقىدىكى مىللىي ئىنقىلاب قىسىملىرىنىڭ ئەمەلىي كۈچىنى قوغداپ قېلىش يولىدا قەھرىمانلارچە شېھىت بولغان بولسىمۇ، بىراق، ئۇنىڭ جېنىنى پىدا قىلىشى بىلەن ساقلىنىپ قالغان مىللىي ئىنقىلابىي كۈچ تاكى 1937 ـ يىلى كۈزگىچە پۈتۈن تارىم ۋادىسىنىڭ سىياسىي ۋەزىيىتىگە تەسىر كۆرسىتىپ قەھرىمانلىق داستانى يازدى.

مەخسۇت مۇھىتى شېھىت بولۇپ سەككىز يىلدىن كېيىن ئاكىسى موسۇل ھاجى مۇھىتى تۇرپاندىن تولىمۇ يىراقتىكى توكيودا ۋاپات بولدى. يەنە ئۈچ يىلدىن كېيىن، مۇھىتىلار جەمەتىنىڭ قەھرىمان ئوغلانى گېنېرال مەھمۇت مۇھىتى ياپونلارنىڭ قولىدا تۇرۇۋاتقان بېيجىڭ شەھىرىدىكى قۇمۇل سارىيىدا سىرلىق ھالدا قازا قىلدى. لېكىن، بۇنىڭلىق بىلەن مۇھىتىلار جەمەتىنىڭ قەھرىمانلىقلىرى توختاپ قالمىدى. ئالايلۇق، تارىخ چاقى 1947 ـ يىلى 7 ـ ئايغا كەلگەندە، مەرھۇم موسۇل ھاجىنىڭ 1910 ـ يىلى تۇغۇلغان ئوغلى ئابدۇراخمان مۇھىتى سىڭگىم ئېغىزىدا ئازغىنە ئادەملىرى بىلەنلا قوراللىق ئىنقىلاب باشلاپ، تۇرپان ئاستانە، توقسۇن ۋە كۆمۈش قاتارلىق جايلاردا 11 كېچە ـ كۈندۈز قاتتىق ئۇرۇش

قىلىش ئارقىلىق، گومىنداڭ ئارمىيىسىنى قاتتىق ساراسىمىگە سالغان. ئالاقزادە بولۇپ كەتكەن سوۋېت شىلىيەن تۇرپان، ئۈرۈمچى، توقسۇن ۋە قاراشەھەردىكى بارلىق قوراللىق قىسىملىرىنى سەپەرۋەر قىلىپ يۈرۈپ، مىلىك تەستە تارىمدىكى ئىشغالىيەتچى ھەربىي كۈچى بىلەن ئۈرۈمچىدىكى باش ئاپپاراتى ئارىسىدىكى ئالاقىنى ئەسلىگە كەلتۈرەلىگەن. ئابدۇراخمان مۇھىتى ئەمەلىي كۈچىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن تەڭرىتاغلىرىنى كېسىپ ئۆتۈپ، شۇ يىلى 8 ـ ئاينىڭ بېشىدا ئۈتۈقلۇق ھالدا ئەخمەتجان قاسىمى ئەمەلىي تىزگىنلىگەن ئازات جايلارغا سالامەت چېكىنىپ بېرىپ، سوپاخۇندىن كېيىنكى يەنە بىر ھەربىي مۆجىزىنى بارلىققا كەلتۈرگەن. مەخسۇت مۇھىتىنىڭ 1920 ـ يىلى ئاستانىدە تۇغۇلغان ئارزۇلۇق ئوغلى ئىبراھىم مۇھىتىمۇ نەۋرە ئاكىسى بىلەن بىللە قولىغا قورال ئېلىپ كۈرەش قىلغان ۋە شۇ قېتىمقى ئۇرۇشقا قاتناشقان. 1933 ـ يىلى 8 ـ مارت كۈنى، ئاتىسى مەخسۇت مۇھىتى لۈكچۈندىكى جەڭدە شېھىت بولغاندىن كېيىن كىچىك ئاتىسى مەھمۇت مۇھىتى ئۇنى ئۆزىنىڭ ئوغۇللىرى بىلەن بىرگە قەشقەرگە ئېلىپ كەتكەن.

ئىبراھىم مۇھىتى دەسلەپتە قەشقەر يۇمىلاق شەھەرگە جايلاشقان ھەربىي شتابنىڭ ئىچىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپتە، كېيىن ئوردا ئالدى مەكتەپتە ئوقۇغان. مەھمۇت مۇھىتى ئۇنى «ئاكامنىڭ تەۋەررۈك ئوغلى» دەپ ناھايىتى ئەتىۋارلاپ تەربىيىلىگەن. ئىبراھىم مۇھىتى 1936 ـ يىلى يازدا ۋەزىيەتنىڭ قىستىشى سەۋەبىدىن ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى بىلەن بىرگە تۇرپانغا قايتىپ كەلگەن. ئىبراھىم مۇھىتىنىڭ نەۋرە ئاكىسى ئابدۇراھمان مۇھىتى 1947 ـ يىلى 7 ـ ئايدا تۇرپان سىڭگىم ئېغىزىدا گومىنداڭغا قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈرگەندە، ئىبراھىم مۇھىتىمۇ قولىغا قورال ئېلىپ ئىنقىلابقا قاتناشقان. ئىبراھىم مۇھىتى 1948 ـ يىلى شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ تەسىرى بىلەن قۇرۇلغان ئىنقىلابىي تەشكىلات ـ خەلقچىل ياشلار تەشكىلاتىغا ئەزا بولۇپ كىرگەن. ئابدۇراخمان مۇھىتى 1957 ـ يىلى 3 ـ سېنتەبىر، ئۈرۈمچىدە ۋاپات بولغاندىن كېيىن، مەخسۇت مۇھىتىنىڭ ئارزۇلۇق ئوغلى ئىبراھىم مۇھىتى ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ ئىشلىرىغا تولۇق ۋارىسلىق قىلىپ، 2013 ـ يىلى 22 ـ نويابىر كۈنى ئۈرۈمچىدە 93 يېشىدا ۋاپات بولغانغا قەدەر ۋەتىنى ۋە خەلقى ئۈچۈن كۈرەش قىلغان. بۇ جەرياندا، ئۇ 1957 ـ يىلدىن 1981 ـ يىلغىچە ئۇدا 24 يىل تىل بىلەن تەسۋىرلىگۈسىز قاتتىق زىيانكەشلىكلەرگە ئۇچرىغان. ئىبراھىم مۇھىتى 90 نەچچە يىللىق ئۆمۈر مۇساپىسىدە بىر قانچە دەۋرلەرنى بېشىدىن كەچۈرۈپ، جەڭ مەيدانلىرىدا قەھرىمانلىق كۆرسىتىپ،ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئازادلىقى ئۈچۈن مۇناسىپ تۆھپە قوشقان. ئاپەتلىك يىللاردا گەرچە خورلۇق، ئازاپ ـ ئوقۇبەت تارتقان بولسىمۇ، ئەمما ئىرادىسىنى قىلچە بوشاشتۇرماي مىللەت ئۈچۈن خىزمەت قىلىشقا، بولۇپمۇ ياش ئەۋلادلارنى تەربىيىلەشكە كۆپ تۆھپە قوشقان. ئىبراھىم مۇھىتى ئاتىسى مەخسۇت مۇھىتى باشچىلىقىدىكى مۇھىتىلار ئائىلىسىنىڭ ئائىلە شەجەرىسىگە ئائىت كۆپلىگەن قىممەتلىك ماقالىلەرنى يېزىپ، تەتقىقاتچىلارنى قىممەتلىك ماتېرىياللار بىلەن تەمىنلەپ، ئەينى ۋاقىتتىكى تارىخىي دەۋرنىڭ تولۇق سۈرەتلىنىشىگە ھەسسە قوشقان ئۇلۇغ زات. مەخسۇت مۇھىتىنىڭ ئوغلى ئىبراھىم مۇھىتى ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ مەخسۇت مۇھىتى ئاتلىق ئوغلى شېھىت بوۋىسى مەخسۇت مۇھىتىنىڭ ئىش ـ ئىزلىرىغا ۋارىسلىق قىلىشنى داۋام قىلماقتا.